

DE HERFSTWIND DRINGT
DOOR MERG EN BEEN

»PRIVÉ-DOMEIN«

NR. 242

MATSUO BASHŌ

DE HERFSTWIND DRINGT
DOOR MERG EN BEEN

GEKOZEN, VERTAALD, GEANNOTTEERD
EN INGELEID DOOR JOS VOS

UITGEVERIJ DE ARBEIDERSPERS · AMSTERDAM · ANTWERPEN

Copyright Nederlandse vertaling © 2001 Jos Vos /
BV Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam
Copyright voorwoord © 2001 Jos Vos

Omslagillustratie: Bashō en Sora op weg naar de noordelijke
provinciën, geschilderd door Morikawa Kyoriku (1656-1715)

ISBN 90 295 0413 7 / NUGI 321
www.boekboek.nl

Deze vertaling is opgedragen
aan de nagedachtenis van mijn vader, Vital Vos
(1919-1992)

INHOUD

Voorwoord 13

Voornaamste Japanse literaire termen 15
Japanse literaire werken waar Bashō naar verwijst 16
Chinese dichters van invloed op Bashō's werk 17

I. INLEIDING 19

1. De bananenboom 21
2. De schoonheid van de seizoenen 22
 3. Het haikai-universum 24
 4. Bashō's dichterlijke proza 29
 5. Een straatarme kluisenaar? 30
 6. Het gebleekte skelet 32
7. Bashō en de hemelse orkaan 34
8. Het voortlevende verleden 35

II. BASHŌ'S PROZA 39

1. In mijn hut van sprokkelhout (1680) 41
2. Was het om mijnentwille? (1681) 41
 3. Maangaper (1681) 41
 4. De strohut (1681) 42
 5. De oude bedelaar (1681) 42
 6. Een koude nacht (1681) 43
7. Opschrift bij een zomers tafereel (1683) 44
8. Naschrift bij *Lege kastanjes* (1683) 44
9. Lof voor een dichtbundel (1683?) 45
 10. Ter ere van de Fuji (1684) 45
11. De geur van een orchidee (1684) 46
 12. Klimop aangeplant (1684) 46
 13. De klank van rijstpellen (1684) 46
 14. Tè midden van bamboe (1684) 47

15. Zot Vers (1684) 47
16. Sake onder de pruimenbloesems (1685) 48
 17. Eén-Twijg-Hut (1685) 48
18. Reisverslag van een gebleekt skelet 49
 19. Drie namen (1685) 58
20. De pruiementakken in de heg (1686) 58
 21. Naschrift bij *Reis naar Ise* (1686) 59
 22. De kalebas 'Vier Bergen' (1686) 59
 23. De reishoed (1686) 60
 24. Eerste sneeuw (1687) 61
 25. Een sneeuwbal (1687) 61
26. Waarschuwing tegen een afgezonderd leven (1687) 62
27. Naschrift bij de geïllustreerde versie van *Het gebleekte skelet* (1687) 62
 28. Naschrift bij de haibun 'Omtrent de motlarf' (1687) 62
 29. Bezoek aan Kashima 63
30. Nawoord bij de dichtbundel *De uitgestrekte vlakte* (1687) 68
 31. Gericht tot Gonshichi (1687) 68
 32. Van het paard gevallen (1688) 69
 33. Aan het eind van het jaar (1688) 70
34. De heuvel waar ze *uni* opdelven (1688) 70
 35. In Ise (1688) 71
36. De Nieuwe Grote Boeddha (1688) 71
 37. Des te meer... (1688) 72
 38. Dwarrelend (1688) 72
 39. Een *asunarō* (1688) 73
40. Op de Kōya-berg (1688) 73
 41. Al is het zomer (1688) 73
42. Aantekeningen uit mijn rugtas 74
43. Het kluizenaarspaviljoen bij het meer (1688) 88
44. Opschrift bij het hokku-schilderij *Laat me blijven* (1688) 88
 45. Het Paleis van de Achttien (1688) 89
 46. Aalscholver-boten (1688) 89
47. Over de maan boven de Obasuteyama in Sarashina (1688) 90
 48. Reis naar Sarashina 90
49. De chrysanten van de tiende in Sodo's paviljoen (1688) 93
50. De nacht van de dertiende in de Bashō-khuis (1688) 94
51. De wandelstok, gemaakt van een verdorde tak (1688) 95

52. Etsujin (1688) 95

53. Armoe (1688) 95

III. VIJFENTWINTIG HOKKU VAN BASHŌ 97

Noten 113

Bibliografie 167

VOORWOORD

Dit boek bevat een keuze uit Matsuo Bashō's poëtisch proza uit de jaren 1680-1688. De selectie opent met een schets die Bashō aan het eind van 1680 schreef, kort na zijn verhuizing naar Fukagawa, en sluit af met een prozatekst uit december 1688, toen de dichter zich voorbereidde op de reis die hem in 1689 naar het noorden van Honshū zou voeren.

De vertaling is gebaseerd op het tweede deel van *Matsuo Bashō shū*, samengesteld door Imoto Nōichi, Hisatomi Tetsuo, Muramatsu Tomotsugu en Horikiri Minoru; Nihon koten bungaku zenshū 71 (Shōgakukan, 1997).

Net als in deze Japanse tekstuitgave, worden Bashō's briefwisseling en theoretische geschriften (*hairon*) buiten beschouwing gelaten. De vier poëtische journalen die Bashō's reizen uit deze jaren beschrijven, zijn in hun geheel opgenomen. Van al de *haibun* (korte prozaschetsen) die Bashō in de bestreken periode schreef, heb ik er vier weggelaten. Een van deze haibun leek mij minderwaardig van kwaliteit; de overige drie verwerkte Bashō met minieme veranderingen in zijn *Reisverslag van een gebleekt skelet*. Het leek mij overbodig om deze drie haibun ook nog eens afzonderlijk weer te geven.

Bashō herzag zijn werk voortdurend, en van verscheidene haibun bestaan er drie versies of meer. Telkens als er verschillende versies van een bepaalde haibun beschikbaar waren (dit was bijvoorbeeld het geval met 'De reishoed', afgedrukt op bladzijde 60), heb ik de versie gekozen die mij het meest boeide.

Om het beeld van Bashō in deze periode af te ronden, besluit ik het boek met vijftientig *hokku* (haikai-gedichten) geput uit *Bashō kushū*, samengesteld door Kon Eizō; Shinchō Nihon koten shūsei 51 (Shinchōsha, 1982).

Alle vertalingen uit het Japans zijn van mijn hand, behalve wanneer anders is aangegeven. Japanse persoonsnamen zijn weergegeven op de traditionele Oost-Aziatische manier (met de familienaam voorop), met uitzondering van de namen van academici

(zoals Makoto Ueda en Haruo Shirane) die hun werk in de eerste plaats in het Engels uitgeven. Alle Japanse woorden en namen zijn gespeld volgens het ‘Hepburn’-systeem, behalve de plaatsnamen Tokyo, Kyoto en Osaka, waar ik het lengteteken boven de ‘o’ heb weggelaten. Alle data in de vertaalde tekst verwijzen naar de maankalender die tijdens Bashō’s leven in Japan in zwang was. Om het verschil met de gregoriaanse kalender te benadrukken, heb ik de namen van de maanden aangegeven met hoofdletters: Eerste Maand, Tweede Maand enzovoort. Waar mogelijk heb ik in een voetnoot de overeenkomstige westerse datum vermeld.

Voor het schrijven van voetnoten en commentaar heb ik veel gebruikgemaakt van twee werken die onmisbaar zijn voor iedereen die Bashō wil leren kennen: *Traces of Dreams* door Haruo Shirane, en *Bashō and His Interpreters* door Makoto Ueda (zie bibliografie). Aan een eerdere publicatie van Ueda, *Matsuo Bashō* (1982) dank ik de anekdote over de bananenboom waarmee mijn inleiding opent.

Bijzondere dank ben ik verschuldigd aan Dr. James McMullen van Pembroke College, Oxford, die mij Bashō heeft leren lezen; en aan mijn vrouw, Keiko, die moeilijke tekstpassages ophelderde en mij voortdurend heeft aangemoedigd.

Oxford, 28 maart 2000

VOORNAAMSTE JAPANESE LITERAIRE TERMEN

* *tanka*: kort gedicht van 5-7-5-7-7 lettergrepen; de dominante dichtvorm in de klassieke Japanse poëtica. Wordt soms ook *waka* genoemd. De voorschriften voor het schrijven van *tanka*, die ontwikkeld werden aan het keizerlijk hof te Kyoto tijdens de Heian-periode (zie bladzijde 16), beïnvloedden eeuwenlang de literaire smaak.

* *renga*: de kunst van het schrijven van kettingverzen, die gebaseerd was op de esthetica van de *tanka*-poëzie. Het *renga*-genre maakte van de dertiende tot de zestiende eeuw een bloeiperiode door.

* *bokku*: openingsgedicht van een kettingvers, met een patroon van 5-7-5 lettergrepen. Vooral vanaf de zeventiende eeuw werden *bokku* beschouwd als gedichten die ook op zichzelf konden staan.

* *baikai*: benaming die oorspronkelijk werd gebruikt als afkorting voor *baikai no renga*, komische kettingverzen. Vanaf de zeventiende eeuw ontwikkelde de term *baikai* zich als generieke benaming voor alle geschriften van hen die zich met *baikai no renga* inlieten.

* *haibun*: poëtisch proza geschreven door *baikai*-dichters, gewoonlijk doorspekt met *bokku*.

1. Nara-periode (719-794)

**Manyōshū*: omvangrijke poëzie-bloemlezing, voltooid omstreeks 759

2. Heian-periode (794-1185)

**Kokinshū*: eerste grote *tanka*-bloemlezing, voltooid in 905, met voorwoord van de dichter Ki no Tsurayuki (ca. 872-945)

**Hoofdkussenboek* van Sei Shōnagon (996-1012)

**Het verhaal van Genji* door Murasaki Shikibu (aanvang elfde eeuw)

3. Kamakura-periode (1185-1333)

**Sankashū* (1190): bloemlezing van de poëzie van Saigyō (1118-1190)

**Shin-kinshū*: *tanka*-bloemlezing, voltooid in 1205

**Het verhaal van de Heike*: heldendicht, waarvan de oudste versies in omloop waren omstreeks 1218

4. Muromachi-periode (1333-1568)

**Nō*-theater van Zeami (1363-1443) en zijn volgelingen

**Renga* (kettlingedichten) door Sōgi (1421-1502) en zijn volgelingen

5. Azuchi-Momoyama-periode (1568-1600)

6. Edo-periode (1600-1868)

* Matsunaga Teitoku (1571-1653) en Nishiyama Sōin (1605-1682) dragen bij tot de ontwikkeling van de haikai-poëzie.

VOORWOORD

- * Tao Yuanming (365-427): beroemdste dichter van vóór de Tang-dynastie.
- * Li Bai (701-762) en Du Fu (712-770): twee dichters uit de Tang-dynastie die traditioneel worden beschouwd als de grootste die China heeft voortgebracht.
- * Bai Juyi (772-846): dichter uit het midden van de Tang-dynastie; de enige uit deze lijst wiens werk al tijdens zijn leven populair was in Japan.
- * Su Dongpo (1037-1101): grootmeester van poëzie en proza uit de Song-dynastie.

I. INLEIDING

I. DE BANANENBOOM

Op een lentedag in het jaar 1681, in een nog landelijke buitenwijk van Tokyo, kreeg een dichter van een van zijn leerlingen een bananenboom cadeau. De dichter, niet ouder dan zesendertig, was met dit geschenk in de wolken en plantte het onmiddellijk in de voortuin, want al draagt zo'n bananenboom in het te koele Japan geen vruchten, toch wordt hij wel vier meter hoog en krijgt lange, sierlijke bladeren.

Hoewel deze bladeren in de zomer een aanzienlijke lengte bereiken, worden ze makkelijk door stormen uiteengereten, zodat de boom in de herfst een armzalige aanblik biedt. In de Oost-Aziatische poëzie duikt de bananenplant dan ook dikwijls op als symbool van de aardse vergankelijkheid.

De eenvoudige woonst van de dichter werd door vrienden en kennissen algauw 'de hut met de banaan' genoemd, en het duurde niet lang of de dichter besloot aan de naam van de boom een nieuw pseudoniem te ontlenen. Voortaan ondertekende hij zijn verzen eenvoudigweg als *Bashō*: 'bananenboom'. Later zou hij in een kort essay uitleggen dat hij zich nauw verwant voelde met deze kwetsbare plant, die geen fruit voortbracht. Hij wist dat hij in de samenleving van zijn dagen van generlei nut was.

In deze tijd was Edo, zoals Tokyo tot in de negentiende eeuw genoemd zou worden, de grootste stad ter wereld. De hevige strijd om de macht die Japan in de zestiende eeuw had getekend, was definitief voorbij. Terwijl de militaire elite angstvallig het land bestuurde, beleefde Edo een bevolkingsexplosie. Voor handelaars, vaklui en andere stadsbewoners nam de welvaart geleidelijk toe; er was een periode ingezet van culturele bloei.

De meeste Japanse stedelingen hadden geen boodschap aan de ouderwetse artistieke overlevering die nog steeds in stand gehouden werd door de samurai-klasse en het keizerlijk hof van Kyoto. Liever riepen zij hun eigen traditie in het leven. Rond deze tijd

verschenen de eerste *ukiyo-e* ('prenten van het vlietende leven'), en de eerste meesterwerken van het Kabuki-theater.

Voor het eerst in de Japanse geschiedenis staken allerlei welgestelde kooplieden de koppen bij elkaar om poëzie te schrijven. In navolging van de klassieke Japanse dichters, werkten zij samen aan korte en lange verzencycli, een vorm van tijdverdrijf die ze *haikai* noemden. De meeste stadsbewoners zetten zich resoluut af tegen de verfijnde traditionele esthetica die de literatuur van de tiende tot de vijftiende eeuw had gedomineerd. In de eerste plaats wilden zij geestige verzen schrijven; ze beschouwden het dichten louter als een soort gezelschapsspel.

In dit oneerbiedige en experimentele milieu veroorzaakten de geschriften van Matsuo Bashō (1644-1694) een revolutie, want Bashō zou de nieuwe burgerlijke poëzie eigenhandig omtoveren tot een rijpe, volwaardige kunstvorm.

2. DE SCHOONHEID VAN DE SEIZOENEN

De voornaamste Japanse dichtvorm in de eeuwen vóór Bashō was de *tanka*: een kort gedicht van 5-7-5-7-7 lettergrepen. Langere verzen schreef haast niemand meer – met uitzondering van sommige boeddhistische monniken, die zich het liefst uitdrukten in de Chinese taal.

Vrijwel alle officieel erkende poëzie die na de aristocratische Heian-periode (794-1185) in Japan tot stand was gekomen, en sindsdien van generatie op generatie doorgegeven, hield zich aan voorschriften die tijdens de Heian-periode waren vastgelegd. Voor *tanka*-dichters genoten de meesterwerken uit deze periode, zoals *Het verhaal van Genji* en Sei Shōnagons *Hoofdkussenboek*, een onverwoestbaar prestige. Vanzelfsprekend zou de esthetiek die in deze werken tot uiting kwam ook invloed uitoefenen op Bashō en andere *haikai*-poëten.

Tanka-dichters hielden zich keurig aan de regel die hun het gebruik verbood van 'nieuwe' of 'onelegante' woorden die niet voorkwamen in klassieke werken zoals *De verhalen van Ise*, de keizerlijke poëziebloemlezing *Kokinshū* (beide afkomstig uit de tiende eeuw), en *Het verhaal van Genji* (aanvang elfde eeuw). Ook

behandelden de tanka een beperkte hoeveelheid 'elegante' onderwerpen. Alle poëzieverzamelingen werden ingedeeld in tien à twaalf categorieën, waaronder meestal de volgende: Lente, Zomer, Herfst, Winter, Liefde, Diversen, Afscheid, Reizen en Gelukwensen. 'Liefde' en de vier seizoenen waren veruit het best in de tanka-bloemlezingen vertegenwoordigd.

Bij het beschrijven van natuurlijke fenomenen overheerste een besef van aardse schoonheid, gekoppeld aan een grote gevoeligheid voor het verstrijken van de tijd. De jaargetijden werden niet beschreven in willekeurige woorden of beelden, maar gekoppeld aan vaste symbolen. Kersenbloesems vormden bijvoorbeeld de belichaming van het voorjaar, want zij gingen door voor het mooiste en kwetsbaarste van alle lentegewassen. Andere vaste 'ingrediënten' van de lente waren nevelsluiers, wilgen, kerriarozen en de *uguisu* (een soort nachtegaal); deze elementen werden nóóit gebruikt om andere seizoenen op te roepen. Geschikte beelden voor een herfstgedicht waren dauw, riet, wilde ganzen, insecten, chrysanten en de maan. Dichters die liever niet putten uit de voorraad van aanvaardbare beelden, liepen gevaar dat het seizoen dat zij wilden beschrijven niet uit de verf kwam.

Behalve de seizoenen, werden ook de andere conventionele thema's uitgewerkt op een voorgeschreven manier. Ieder afscheid werd als triest ervaren. Gedichten die in de bloemlezingen ondergebracht werden onder 'Reizen', drukten gevoelens uit van heimwee, ongerustheid en eenzaamheid. De afdeling 'Diversen' bevatte verzen over vergankelijkheid, ouder worden, en verzaking aan de wereld. Daar de aristocraten uit de Heian-periode een verfijnde gevoeligheid bezaten voor 'de droefheid der dingen' (*mono no aware*), was hun poëzie meestal doordrongen van melancholie.

Elk seizoen bevatte velerlei gelegenheden voor het appreciëren van de natuur. In de winter genoot de adel van *yukimi* ('sneeuw-kijken'), in de lente werden de kersenbloesems bewonderd (*hanami*) en in de vroege herfst vierde men de volle maan van de Achste Maand (*tsukimi*). Deze feestelijke gebruiken raakten in latere eeuwen verspreid onder de rest van de bevolking en betoverden ook Bashō, die geregeld beschrijft hoe hij samenkomt met vrienden om sake te drinken en te genieten van bloesems of sneeuw.

De aandacht die Bashō in zijn geschriften aan het bewonderen

van de maan besteedt, zal Nederlandse lezers misschien verbazen maar gaat terug op een lange traditie die de Japanners hadden aangeleerd in China. Het ‘Sarashina-dagboek’, in de elfde eeuw geschreven door een hofdame uit Kyoto, bevat bijvoorbeeld deze lofzang op de charmes van de maan:

Hij sprak over de lente en de herfst:

‘Als we elk van beide op zich beschouwen, zijn de lentenevellen het aantrekkelijkst. Een zacht waas doordringt de hemel en de maan is allesbehalve helder, het lijkt alsof zij op een grote afstand voorbijdrijft. [...] Wanneer de herfst komt, schijnt de maan echter zó helder: ondanks de mist lijkt het alsof je haar met je handen vast kan pakken. Als je dan aan het geruis van de wind en het gesjirp van insecten de klank toevoegt van een dertiensnarige *koto* en de klare tonen van een fluit, wat betekent de lente dan nog?’

In de veertiende eeuw roemde de dichter en prozaschrijver Yoshida Kenkō de schoonheid van de maan in deze bewoordingen:

De afnemende maan die verschijnt tegen de ochtend, als wij er lang op hebben gewacht, treft ons dieper dan de volle maan die haar licht ongehinderd honderden kilometers ver kan laten stralen. Niets is ontroerender dan diep in de bossen, tussen cedertakken, het maanlicht te zien schijnen, of te kijken naar de maan die zich verstoppt achter een menigte wolken waaruit net een regenbui is neergedaald.

3. HET HAIKAI-UNIVERSUM

Bashō werd in 1644 geboren in het stadje Ueno, op een kleine vijftig kilometer ten zuidoosten van de toenmalige hoofdstad Kyoto. Hij stamde uit een geslacht van verarmde samurai en trad als jongeman in dienst bij Tōdō Yoshikiyo, de plaatselijke kasteelheer. Het is niet bekend welke functie Bashō in Tōdō’s huishouden bekleedde. Een van de eerste documenten die ons iets over Bashō’s leven kunnen vertellen, maakt duidelijk dat hij op eenen-